

HALVETHANE

Sufilerin halvet uygulamasını gerçekleştirdikleri, tek kişilik, ufak boyutlu , genellikle dış dünyaya kapalı olan mekân.

“Halvet”, “halvetgâh”, “çilehane” gibi adlar ile de anılan halvethaneler, İslâm dünyasında, önce zâhidlerin, VIII. yüzyıldan itibaren de bunların zühd, mücahede ve riyâzet geleneklerine vâris olan sufilerin, nefislerini terbiye etmek ve seyr ü sülûklarında yeni aşamalar kaydetmek amacı ile ibadet ve tefekküre daldıkları, dışarıdan meşakkatli gibi görüne de birtakım manevî lezzetleri tatmalarına imkân tanıyan halvet (çile) dönemleri süresince kullandıkları mekânlardır. Mimari açıdan, tasavvufi hayatın her köşesinde ve her dönemdemüşahede edildiği İslâm dünyasının bütünü için prortip bir halvethane tanımı yapmak imkânsızdır. Nitekim zâhidlerin ve tasavvufi hayatın tarikatlar şeklinde henüz kurumlaşmamış olduğu yüzyıllarda yaşayan sufilerin oldukça farklı mekânlarda halvete girdikleri, çileye soyundukları teşhis edilebilmektedir. Halvet mahalli bazen تنها bir mevkide yer alan bir mağara ya da Ebû Saïd-i Ebû'l-Hayr'ın (ö.440/1049) hayatında gözlendiği üzere, “halvetnişinin” kendisini baş aşağı astırdığı bir kuyu olabilmektedir. Ancak XI. yüzyılın ortalarından itibaren tarikatların, bir ölçüde Büyük Selçuklu yönetiminin teşviki ve desteği ile, hiyerarşilerini, eğitim sistemlerini ve teşrifatlarını kesin kurallara bağlamalarına paralel olarak halvetin ne şekilde uygulanacağı ve halvethanelerin sahib olması gereken özellikler gibi hususlar da dönemin ileri gelen sufileri tarafından tesbit edilmiştir. Şeyh Şihabeddin Sühreverdi'nin (ö.632/1234) ünlü *Avârifü'l-ma'ârif* 'inde halvet bütün ayrıntıları ile tesbit edilmekte, diğer taraftan aşağı yukarı aynı yıllarda Baba İlyas Horasanî (ö.1240) şu mısralar ile halvethanenin nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır: “Pes ol halvetde şart budur anı bil / Küçürek bir karanu hâne bulgıl / Yüceliği ola mikdâr-i kaamet / Uzunı secde yiri ola âdet”. İdeal bir halvethaneyi, bir dervişin tek başına namaz kılabilceği asgarî boyutlarda ve halvete girenin dikkatini dış dünyaya ilişkin birtakım ayrıntılar ile dağıtmasına imkân tanımayan, tercihen karanlık bir hücre olarak tanımlamak mümkündür. Bu arada halvete giren dervişin, hiç kimse ile konuşmamak kaydıyla ancak abdest bozmak, abdest tazelemek ve cemaat ile kılınan namazları eda etmek için halvethaneden çıkması söz konusu olduğundan, söz konusu mekânların, tarikat yapılarının büyük çoğunluğunda, aynı zamanda cami veya mescit olarak da kullanılan âyin bölümleri ile doğrudan bağlantılı biçimde tasarlandığı dikkati çekmektedir. Günümüze gelebilen örneklerin çoğunda halvethanelerin yalnızca âyin bölümlerine açılan kapılar ve pencerelere sahip olduklar, bazı örneklerde de, bir miktar ışık ve temiz hava sağlamak amacı ile dışarı açılan birer küçük pence ile donatıldıkları gözlenmektedir. Bu arada bazı sufiler, başka amaçlar için tasarlanmış olan birtakım mekânları, nitelikleri elverdiği için halvethane olarak kullanma geleneğini de sürdürmüşlerdir.

Halvethanelere, adını halvet uygulamasından alan Halvetiyye tarikatına, bu tarikatın çok sayıdaki kollarına ve silsilesi Halvetiyye'ye bağlanan Bayramiyye, Gülşeniyye gibi tarikatlara ait olanlar başta gelmek üzere,

seyr ü sülûkunda halvete yer veren bütün tarikatların yapılarında rastlanmaktadır. Günümüze gelebilmiş en eski halvethanelerden biri, Batı Türkistan'ın Yassı şhrinde, Türk İslâm tarihinin ilk büyük sufisi olan Hâce Ahmed Yesevî'nin (ö.1169) külliyesinde yer almaktadır. Orta Asya'nın en önemli ziyaretgâhı ve Yeseviyye tarikatının merkezi olan bu külliye XIV. yüzyılın sonlarında Timur tarafından bütünüyle yenilenmiş ancak Ahmed Yesevî'nin hayatta iken yaptırdığı halvethane bu arada değişikliğe uğramamıştır. Ahmed Yesevî'nin, Hz. Muhammed'in vefat ettiği altmış üç yaşında iken bu halvethaneye girdiği ve hayatının sonuna kadar burada devamlı olarak ibadet ve tefekkür ile meşgul olduğu bilinmektedir. Yerin altında bulunan bu halvethaneye, eni 50-60 cm. arasında değişen, beşik tonozlu, kıvrımlı bir dehliz ile ulaşılmakta, dehlizden önce, "yurt" denilen çadırları andıran, yuvarlak planlı ve kubbeli bir mescide girilmekte, mescidden de kare planlı (175 x 175 cm.) ve kubbeli asıl halvethaneye geçilmektedir.

Horasan'ın, günümüzde Afganistan'ın kuzeybatısında kalan kesiminde, Herat şhri yakınlarında, Ziyaretgâh mevkiinde, XV. yüzyıla ait Timurlu yapıları olan Mescid-i Çihil Sütun ile Mescid-i Gunbad'da, camilerin zemini altında bulunan halvethane birimleri, Ahmed Yesevî Külliyesi'ndeki "tahtânî" halvethane geleneğine bağlanabilir. Daha sonraki yüzyıllarda da, tarikat ehli arasında, Ahmed Yesevî'nin, bir mezarı andıran ve herhalde "ölmeden önce ölmek" sırrından mülhem olanın halvethanesinin hatırasını yaşatan uygulamalara rastlanmaktadır. İstanbul'dan, son döneme ait bir örnek olarak, Karagümrük'te Halvetiyye-Cerrahiyye asitânesi olan Nureddin Cerrahi Tekkesi'nin son postnişini Şeyh İbrahim Fahreddin (Erenden) Efendi'nin (ö.1969), hayatta iken inşa ettirdiği ve "cennet oda" tabir ettiği türbesini bir tür halvethane gibi kullanarak burada ibadet ve zikir ile meşgul olması verilebilir.

Anadolu'da ilk şekli ile günümüze intikal edebilen en eski halvethaneler arasında, Elbistan/Afşin yakınlarında bulunan 612(1215) tarihli Ashâb-ı Kehf Ribatı'nda bulunanlar, zâhidlerin ve erken dönem sufilerinin mağaraları halvethane olarak kullanma geleneğini hatırlatan ilginç tasarımları ile dikkati çekerler. Ribatın, yerli kayaya oyulmuş olan batı kesiminde ufak boyutlu, dikdörtgen planlı, beşik tonozlu, gün ışığından tamamen soyutlanmış beş adet halvethane tesbit edilmektedir. Bunlardan biri, mescide saplanan beşik tonozlu eyvana, dördü de, mescidin güney yönünde yer alan ve taçkapının açıldığı beşik tonozlu sahna saplanan, aynı türdeki eyvana açılmaktadır. Ayrıca güney yönündeki taçkapının sağındaki merdiven ile inilen ve dört adet mazgal ile donatılmış olan bir mağara-halvethane daha mevcuttur. Söz konusu mekânlarda Hacı Bektâş-ı Veli'nin (ö.1271) halvete girdiği yolundaki rivayet dikkate alınacak olursa, sonradan Kadiriyye'ye intikal ettiği bilinen bu ribatın başlangıçta, Hacı Bektâş-ı Veli'nin, mürşidi Baba İlyâs-ı Horasânî vasıtası ile mensubu bulunduğu Vefâiyye ya da Yeseviyye tarikatlarından birine bağlı olduğu tahmin edilebilir.

Ashâb-ı Kehf Ribatı'nın yanı sıra, yolculukları sırasında ziyaret ettiği birçok şehirde (Medine, Necef, Kudüs, Şam'da Emeviyye Camii) halvete girdiği söylenen Hacı Bektâş-ı Veli'nin, Kırşehir yakınlarında, Sulucakarahöyük'teki (bugünkü Hacıbektaş'taki) tekkesinde de, bizzat kullanmış olduğu bir halvethane bulunmaktadır. Söz konusu halvethanenin Hacı Bektâş-ı Veli'nin türbesine kible yönünde bitişik olması dikkati çekmekte, bu iki birimin, XX. yüzyılın başlarına kadar birçok onarım ve tadilat geçiren, çeşitli ek binalar ile donatılan ve sonuçta tam teşekküllü bir tarikat külliyesi haline gelen tekkenin çekirdeğini meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Hacı Bektâş-ı Veli tarafından, mürşidi Baba İlyâs-ı Horasânî'nin vefatından sonra, kendi vefatından önce (1240 - 1271 arasında) yaptırılmış olması gereken bu mekân

Bektaşiler arasında "Kızılca Halvet" olarak adlandırılmaktadır. Kızılca Halvet, Hacı Bektâş-ı Veli Külliyesi'nin en önemli birimlerini (Kırklar Meydanı, Hacı Bektâş-ı Veli Türbesi, Güvenç Abdal Türbesi) bünyesinde toplayan yapının girişinde, ikinci kapı ile üçüncü kapının arasındaki bölüme açılır. Kareye yakın dikdörtgen bir alanı (2.50 x 2.25 m.) kaplayan bu halvethane beşik tonoz ile örtülmüş, küçük bir mazgal ve şamdan (çerağ) nişi ile donatılmıştır. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan kapısının basık kemeri üzengi hizalarında takozlar ile donatılmıştır. Kilit taşı yerinden oynamış ve aşağıya doğru sarkmış olan kemerin üzerinde yer alan beş köşeli ve sekiz köşeli yıldız kabartmalarının birtakım tasavvufî remizler oldukları düşünülebilir.

Prof.Dr. Beyhan Karamağaralı, Konya Ereğlisi'nde, yönettiği kazılar sonucunda kalıntılarını tesbit etmiş bulunduğu Şeyh Şihabeddin Sühreverdi Külliyesi'nin, Sühreverdiyye tarikatına bağlı ünlü sufi Şeyh Evhadüddin-i Kirmani'nin (ö.1238) halifelerinden Ereğlili Şeyh Şihabeddin tarafından kurulduğunu kabul etmekte, bu durumda söz konusu tarikat külliyesini XIII. yüzyılın ikinci yarısına veya XIV. yüzyılın başlarına tarihlemek mümkün görünmektedir. Külliyenin bünyesinde teşhis edilen yirmi dört civarında halvethanenin büyük çoğunluğu kare planlı olup yaklaşık 1.20 x 1.20 m. boyutlarındadır. İki grup halinde düzenlenmiş olan halvethanelerin bir kısmı kare planlı (6.50 x 6.50 m.) bir avlunun etrafını kuşatmakta, bir kısmı da, koridor niteliğinde, ince uzun dikdörtgen planlı bir mekânın iki yanında sıralanmaktadır. Halvethanelerin duvarlarında, Kızılca Halvet'te olduğu gibi, şamdan koymaya mahsus nişler tesbit edilmiştir.

Anadolu'da Halvetiyye'nin ilk faaliyet merkezlerinden olan, Amasya'da XV. yüzyılın başlarında tesis edilen ve vakfiyesi 815 Zilkâdesinde (1413 Şubatında) düzenlenen Yakub Paşa Tekkesi'nde, yapının hizmet ettiği tarikatın bünyesinde çok önemli bir yer tutan halvet olgusunu mimariye somut biçimde yansıtan halvethaneler teşhis edilmektedir. Yapıyı doğu-batı doğrultusunda kesen koridorun kible yönünde, tevhidhanenin karşısında bulunan mescid iki yandan üçer tane halvethane ile kuşatılmıştır. Kare planlı küçük birimler (yaklaşık 1.90 x 1.90 m.) olan halvethanelerin ikişer kapısı bulunmakta, bunlardan biri mescidin harimine, diğeri kible doğrultusunda uzanan ve yapının eksenindeki koridora bağlanan tali koridorlara açılmaktadır. Bu koridorların diğeri yakasında da, icabında halvethane olarak kullanılması mümkün görünen, birer pencere ile dışarı açılan üçer adet derviş hücresi sıralanmaktadır. Söz konusu hücreler gibi, mescide komşu olan halvethaneler de birer ocak ve dolap nişi ile donatılmış, mihrap duvarına bitişik olanlarda birer pencere açılmış, geriye kalan dört halvethane penceresiz olarak tasarlanmıştır. Sonuçta Yakub Paşa Tekkesi'nin bünyesinde on iki tane hücre bulunmakta, Halvetiyye silsilesinin Hz. Ali'ye bağlanması ve bu tarikatın mensupları arasında, Hz. Ali ve on iki imam muhabbetinin, ehl-i sünnet akidelerine ters düşmeyen bir üslupta yaşatılması ile bu tekkedeki halvethane sayısı arasında bir bağlantının olabileceği akla gelmektedir.

Ankara'da 831(1427/28) yılında inşa edilen, XVIII. yüzyıl başlarındaki onarımlarda son halini aldığı anlaşılan Hacı Bayram-ı Veli Camii'nin altında yer alan halvethaneler de XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebilen ilginç örneklerdir. Cami, kuruluşunu izleyen yüzyıllarda belirli ölçüde değişime uğramış ise de, bu birimlerin Hacı Bayram-ı Veli (ö.1429) tarafından, mürşidi Şeyh Hamideddin Akşarayî'nin (ö.1412/13) vefatını müteakip Ankara'da irşad faaliyetine başlamasından sonra, büyük bir ihtimalle cami ile birlikte yaptırıldığı tahmin edilebilir. Bayramiyye tarikatının merkezi olan Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi'nde

mescid

aynı zamanda tevhidhane olarak da kullanılan caminin altında, son cemaat yerinden basamaklar ile inilen bir tür sofa bulunmaktadır. Bu mekâna, bir hâlâ-abdestlik biriminin yanı sıra yaklaşık 60 cm. eninde bir koridor açılmakta. koridorun sol yakasında ise kare planlı (1.20 x 1.20 m.), yüksekliği de ancak 1(50) m. kadar olan dört adet halvethane sıralanmaktadır. Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi'deki halvethaneler ile Ahmed Yesevî Külliyesi'nde ve Konya Ereğlisi'nde bulunan Şeyh Şihadebbin Sühreverdi Külliyesi'nde bulunan halvethaneler arasında, konum ve boyutlandırma hususlarında gözlenen yakınlıklar, en azından Ahmed Yesevî'den itibaren Türk kültürünün egemen olduğu sufi çevrelerinde halvethane tasarımında bazı ölçütlerin gelenekleştiğini göstermektedir. Diğer taraftan Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi'ndeki halvethanelerin, günümüzde bile zaman zaman bazı şahıslar tarafından asıl amacına uygun biçimde kullanıldığı bilinmekte, tarikatların resmen mülgâ olduğu ülkemizde halvet geleneğinin tamamen ölmediği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Halvetiyye'nin en önemli merkezlerinden, ayrıca bu tarikatın Şâbâniyye kolunun asitânesi ve pîr makamı olan, Kastamonu'daki Şâbân-ı Veli Külliyesi'nde, cami-tevhidhanenin bünyesinde ahşap halvethanelere rastlanır. Şabaniyye pîri Şeyh Şâbân-ı Veli'nin (ö.1569) adına 988(1580) yılında yaptırılan, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda onarımlar gördükten sonra 1261(1845) yılında Sultan Abdülmecid tarafından son şekli ile yenilenen cami-tevhidhanenin kuzey duvarı boyunca oniki tane ahşap halvethane birimi sıralanmaktadır. Buradaki halvethane adedi ile, silsilesi Hz. Ali'ye bağlanan Halvetiyye bünyesinde oniki imama duyulan bağlılık arasında bir ilişki olması muhtemeldir. Çerkeş'te yer alan, silsilesi Halvetiyye-Şâbâniyye'ye bağlanan Çerkeşî Şeyh Mustafa Efendi'nin (ö.1814) kurduğu Çerkeşiyiyye'nin asitânesi ve pîr makamı olan tekkede (bugünkü adı ile Pîr-ı Sâni Camii) de, tekkelerin faal olduğu yıllarda, Kastamonu'dakilerin benzeri olan ahşap halvethanelerin cami-tevhidhanenin kuzey duvarı boyunca sıralandığı, ancak 1925'ten sonra, yalnızca cami olarak kullanılmaya başlayan binada, ibadet alanını genişletmek için bu halvethanelerin ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. Anadolu'da ve İstanbul'da bulunan Halveti tekkelerinin birçoğunda, zamanında bu türde ahşap halvethanelerin bulunduğu ve muhtemelen aynı sebepten ötürü sonradan tarihe karıştığı ileri sürülebilir.

Mısır'daki halvethane örneklerine göz atılacak olur ise öncelikle, niteliği hâlâ tartışmalı olan bir tesisten, Kahire'nin doğusundaki Mukattam Dağı üzerinde, Fatimî dönemi vezirlerinden Bedr el-Cemâli tarafından 478(1085) yılında yaptırılan Cüyüşî Camii'nden söz etmek gerekir. İskân alanının uzağında yer alan Cüyüşî Camii'nin, baniye ait bir türbe (meşhed) veya askerî başarılarına ithaf edilmiş bir zafer anıtı ya da cami kisvesi altında bir tür askerî tesis (tarassut binası) olduğunu iddia edenlerin yanı sıra tarikat yapısı olması ihtimali üzerinde (درة) duranlar vardır. Yapının münzevî konumunun yanı sıra, bu sonuncu yaklaşımı destekleyen diğer bir husus da çatısı üzerinde yer alan, eni 1 m.den az tutulmuş, kubbecikler ile örtülmüş ve birer küçük mihrap ile donatılmış olan minyatür köşklerdir. Diğer taraftan Mısır sufilere arasında dam üzerinde ibadet ve tefekküre dalmak geleneğinin yaygınlığı, bu meyanda Mısır'ın en tanınmış velilerinden Ahmed el-Bedevî'nin (ö.1276) on iki yıl süren riyâzet dönemi boyunca dama çıkarak hareketsiz bir şekilde güneşe bakması, hatta kurmuş olduğu Bedeviyye tarikatının bu yüzden "Sütûhiyye" (sütûh=dam) olarak anılması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Çerkes Memlûkları döneminde (1382-1517) Kahire'de yaşamış olan sufilere Şeyh Şemseddin el-Hanefî (ö.1443) ile Şeyh Ebû Suud el-Garhî'nin, zâviyelerinin bodrumunda bulunan halvethanelerde çileye

girdikleri kaynaklarda zikredilir. Mısır sufilerinin, "sütüh" üzerinde gerçekleştirdikleri geleneksel halvetlerinden farklı olan bu uygulamalar muhtemelen, Memlûklar'ın yönetimi altındaki Mısır'a Asya kökenli birçok tarikat ehlinin gelip yerleşmesi ile bağlantılıdır. Prof.Dr.Doris Behrens-Abouseif, Sultan el-Eşref Kayıtbay'ın ümerâsından Yaşbak min Mehdi el-Davadâr'ın, Kahire'nin farklı yerlerinde (Matariyye'deki 882/1477 tarihli, Hüseyniye'deki 884/1479 tarihli olmak üzere) inşa ettirdiği tarikat komplekslerinden arta kalan kare planlı ve kubbeli tevhidhanelerin (Kubbet'el-Yaşbak ve Kubbet'el-Fadaviye) altındaki karanlık mekânların da halvethane olarak tasarlandıklarını ileri sürmektedir. Bu tür "tahtâni" halvethanelerin Mısır'dan Magrib'e doğru yayıldığı, Tunus şehri yakınlarında, Cellâz Mezarlığı'ndaki Sidi Bakr Hasan Zâviyesi'nin bodrumunda da halvethanelerin mevcut olduğu bilinmektedir.

Mısır'daki tarikat yapıları içinde, Kahire'nin Abbasiye semtinde, Sultan el-Eşref Kayıtbay'ın saltanat yıllarında (1468-1496), Mısır'daki ilk Halvetî şeyhlerinden ve bu tarikatın Demirdaşıyye kolunun piri olan Tebriz kökenli Abdullah Şemseddin Demirdaş el-Muhammedî'nin (ö.1523) yaptırdığı tekkede teşhis edilen halvethaneler, gerek boyutları (2 x 1 m.) gerekse de tevhidhanenin çevresinde sıralanmaları ile, Anadolu'nun ilk Halvetî tekkelerinden olan, XV. yüzyıl başlarına ait, Amasya'daki Yakub Paşa Tekkesi'nin halvethanelerini hatırlatmakta, Halvetiyye ile birlikte, bu tarikatın geliştiği Türkistan-Horasan-Azerbaycan-Anadolu ekseninden Mısır'a, o zamana kadar bu yörede bilinmeyen değişik bir halvet erkânının ve halvethane tasarımının intikal ettiğini kanıtlamaktadır. Halvetiyye-Demirdaşıyye'nin merkezi (asitânesi ve pîr makamı) olan, "Zâviyet'el-Demirdaş" veya "Cami el-Muhammedî" olarak tanınan bu tekkenin, Mısır'da Memlûk döneminde "kubba/kubbe" olarak adlandırılan türde, kare planlı (9.50 x 9.50 m.) ve kubbeli olan tevhidhanesi yaklaşık 2 m. kalınlığında duvarlar ile kuşatılmıştır. Şeyh Demirdaş'ın kabri de tevhidhanenin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Mihrap duvarı dışında, diğer duvarların alt kesiminde, 2 m. açıklığında üçer tane yuvarlak kemerli geçiş, tevhidhane ile bunun çevresini kuşatan, yüzyılımızın başlarına ait caminin harimi arasındaki bağlantıyı sağlamakta, mihrap duvarında ise aynı ende iki niş mihrabın yanlarında yer almaktadır. Duvarların kalınlığından yararlanılarak, yan duvarlardaki kemerli açıklıkların ve mihrap duvarındaki nişlerin üzerine dikdörtgen planlı (2 x 1 m.), beşik tonozlu sekiz tane halvethane yerleştirilmiştir. Bunlardan başka duvarların kuzeydoğu köşesinde de kare planlı (1 x 1 m.) bir halvethane daha mevcuttur. Penceresiz olan bu sonuncu birim dışında, diğerlerinde, aynı zamanda tarikat pîrinin gömülü olduğu tevhidhaneye açılan, 50 cm. eninde birer küçük pencere bulunmakta, söz konusu halvethanelerin kapıları, tevhidhaneyi dışarıdan kuşatan bir ahşap galeriye açılmaktadır. Başlangıçta duvarların alt kesimindeki kemerli açıklıkların yerlerinde de halvethanelerin bulunması tevhidhaneyi kuşatan caminin inşa edilmesi sırasında bunların iptal edilerek yerlerine kemerli geçişler konulmuş olması da ihtimal dahilindedir.

Mısır'da yerleşmiş Türk asıllı büyük velilerden Diyarbakır (Amid) doğumlu Şeyh İbrahim Gülşeni'nin (ö.1534) Kahire'de, Bâb el-Zuweyla yakınlarında yer alan ve Gülşeniyye tarikatının merkezi olan külliyesi 926-931 (1520-1525) yılları arasında inşa edilmiştir. Mısır'daki ilk Osmanlı eseri olan, ancak tamamen Memlûk üslubuna bağlanan bu kuruluşun zemin katında da, halvethane oldukları anlaşılan, Zâviyet'el-Demirdaş'dakiler ile aşağı yukarı aynı boyutlarda beş tane hücre tesbit edilmektedir.

İslâm dünyasında en fazla tarikat yapısının gözlendiği İstanbul'da, tesbit edilebilen en eski tarihli halvethane, Fâtih Sultan Mehmed'in, dönemin ileri gelen suffilerinden ve Zeyniyye tarikatı mensuplarından olan "Şeyh Vefâ" lakaplı Musliheddin Mustafa Efendi'nin (ö.1490) adına 881(1476) yılında Vefa semtinde inşa ettirdiği külliye'nin cami-tevhidhanesinde bulunmaktadır. Mihrabın bulunduğu, üstü yarım kubbe ile örtülü çıkıntıya bitişik olan halvethaneye mihrabın içinden girilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı (2.50 x 2.70 m.) olan bu birimin duvarları kaba yontulu köfeki taşı ile örülmüş ve bir kirpi saçak ile donatılmıştır. Batı ve doğu duvarlarında 50 cm. eninde birer küçük pencerenin bulunduğu bu halvethane manidâr konumu ile dikkati çekmektedir. Şöyle ki: Allah'a ulaşma yolunda kendisine teveccüh edilen bir velînin halvethanesine, ibadet sırasında teveccüh edilen mihrabın içinden geçilerek dahil olunması, tarikat sembolizminden kaynaklanan, halvete ve mihraba ilişkin bazı değerlendirmelerin mimariye yansımaları olarak anlam kazanmaktadır.

İstanbul'da Halvetiyye tarikatının gelişiminde çok önemli bir yer tutan, ayrıca bu tarikatın Sünbüliyye kolunun asitânesi ve pîr makamı olan Koca Mustafa Paşa (Sünbül Efendi) Külliyesi'nin, 891-896 (1486-1490) arasında, Bizans dönemine ait Hagios Andreas en te Krisei Manastırı Kilisesi'nin tadili sonucunda şekillenmiş olan cami-tevhidhanesindeki halvethane, doğu yönündeki pâyelerden birinin içinde bulunur.

Halvetiyye-Sünbüliyye'nin İstanbul'da, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nden sonra, önem itibarıyla ikinci sırada yer alan faaliyet merkezi, bu tarikatın pîri "Sünbül Efendi" lakaplı Şeyh Yusuf Sinan Efendi'nin (ö.1529) halifesi, ayrıca döneminin tanınmış hekimlerinden olan ve halk arasında "Merkez Efendi" olarak tanınan Şeyh Musa Musliheddin Efendi'nin (ö.1552) 920(1514)'de Mevlânâkapı dışında tesis etmiş olduğu tekkedir. Zamanla bir tarikat külliyesi haline gelen bu tekkede, Merkez Efendi'nin bizzat kullanmış olduğu halvethane ve bununla bağlantılı "niyet kuyusu" İstanbul'un dinî folklorunda önemli bir yer işgal etmiştir. Merkez Efendi Türbesi'nin arkasında (doğusunda) yer alan ve daha ziyade "çilehane" olarak adlandırılan bu mekân, büyük bir ihtimalle Bizans dönemine ait bir ayazmanın içine yerleştirilmiş, böylece, birçok başka tarikat tesisinde gözlendiği üzere, burada da Osmanlı döneminden önceye ait bir kutsallık merkezi islâmî bir kisveye büründürülmüştür. Zemini avludan 7 m. kadar aşağıda kalan, ayazma suyunun toplandığı havuz, moloz taş örgülü ve demir parmaklıklı istinat duvarları ile kuşatılmış, havuzun güney yönüne halvethane birimi yerleştirilmiştir. Aslında ahşap olduğu bilinen bu mekân Cumhuriyet dönemi onarımlarında demir putrelli volta döşemeler ile donatılmıştır. Halvethaneye dar bir merdiven ile inilmekte, merdivenin halvethane kotuna ulaştığı noktada başlayan 50 cm. enindeki bir dehliz doğu yönüne ilerleyerek avludaki kuyuya bağlanmaktadır. Bu geçidin aslında, havuzda biriktirilen suyun fazlasını, halvethaneyi basmadan kuyuya aktarmak amacı ile tasarlandığı muhakkaktır. Ne var ki zaman içinde söz konusu geçit ile kuyu, özellikle hanımların rağbet ettiği bir tür kehânet merkezi haline gelmiştir. Tekkelerin kapatılmasından (1925) önce İstanbul'daki en ünlü "niyet kuyularından" birisi olan bu kuyunun gâipten haber almak isteyenlerin uğrağı olduğu, belirli bir niyet ile, birtakım duaların okunmasından sonra içine bakıldığında suyun yüzeyinde şekillerin belirdiğine inanıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde, bu geleneği unutturmak amacı ile kuyunun ağzı, kilitli bir demir kapak ile kapatılmıştır. Ancak İstanbulluların, özellikle kadir gecelerinde Merkez Efendi'nin türbesine ve çilehanesine yaptıkları ziyaretler günümüzde de devam etmektedir.

İstanbul/Kocamustafapaşa'da bulunan ve Halvetiyye-Ramazaniyye'nin merkezi olan, 994(1586) tarihli Ramazan Efendi (Bezîrgân / Bezîrgânbaşı) Tekkesi'nde, Mimar Koca Sinan'ın son eserlerinden olan cami-tevhidhanenin güneydoğu köşesindeki pencereden geçilen halvethanenin, şimdiye kadar değinilen tarikat yapılarında görülenlerin aksine, ibadet mekânı ile bir bütünlük arz etmediği gözlenmekte, ancak tekkenin kuruluşundan beri meycut olduğu bilinmektedir. Kuzey duvarında avluya açılan bir kapının bulunduğu bu halvethanenin başlangıçta ahşap olduğu, duvarlarının sonradan kâgire dönüştürüldüğü kabul edilebilir.

İstanbul/Davutpaşa'daki Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nde, aynı zamanda bu külliyenin bünyesindeki tekkenin tevhidhanesi olarak da kullanılan 1161(1748) tarihli caminin hariminde dikdörtgen planlı (1.60 x 1.70 m.) ve beşik tonozlu üç adet halvethane teşhis edilmektedir. Harimi sınırlayan duvarların içine, mekân bütünlüğünü bozmayacak şekilde üstaca yerleştirilmiş olan bu halvethanelerden ikisi, mihrabı barındıran, yarım kubbe ile örtülü çıkıntının harime bağlandığı köşelere, üçüncüsü de batı yönündeki halvethanenin üzerine, fevkânî mahfil kotuna yerleştirilmiştir. Söz konusu birimler yuvarlak kemerli birer küçük kapı ile harime açılmakta, biri harime, diğeri güneye açılan ikişer ufak pencere ile aydınlanmaktadır. Kadiriyye tarikatının Eşrefiyye koluna bağlı olan Hekimoğlu Ali Paşa Tekkesi'nin halvethanelerinde, harim kotunda yer alanların kapıları üzerinde Seyyid Abdülkadir-i Geylânî (ö.1165/66) ve Pîr-i Sâni Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö.1469/70) isimleri ile bu tarikatın sembolleri olan "Kadirî güllerinin" bulunduğu XIX. yüzyıla ait levhalar dikkati çekmektedir.

İstanbul'da, Fatih/Haydar'da, Halvetiyye-Uşşakiyye'ye bağlı Salâhiyye şubesinin merkezi olan 1174(1760/61) tarihli Tâhir Ağa Tekkesi'nde, esas yapının güneydoğu yönünde, avlu kotunun altında, Salâhiyye piri Şeyh Abdullah Salâhaddir Uşşakî (ö.1782) tarafından halvethane olarak kullanıldığı anlaşılan, Bizans dönemine ait, beşik tonozlu altyapı birimleri bulunmaktadır.

İstanbul/Kocamustafapaşa'da, XVIII. yüzyıl sonlarında veya XIX. yüzyıl başlarında kurulan ve 1825'te yeniden inşa edilen, Halvetiyye-Sünbülüyye'ye bağlı Küçük Efendi Tekkesi'nin beyzî planlı cami-tevhidhanesinin çevresinde, harime bağlanan beş adet halvethane yer alır. Halvethanelerden biri mihrabın arkasında yer almakta ve bu birime mihrabın içinden geçilmektedir. Geriye kalanlardan ikisi mihrabı barındıran çıkıntı ile harimin köşelerine, diğeri ikisi de harimin doğu ve batı yönlerine yerleştirilmiş, bütün bu birimler küçük pencereler ile donatılmıştır. Halvethaneler, cami-tevhidhaneyi kuşatan kapalı son cemaat yeri, mihrap bölümü ve kütüphane kanadı gibi, hem beyzî planlı asıl kitleden çıkıntılar teşkil etmekte hem de, yapının inşa edildiği II. Mahmud döneminde moda olan ve "Sultan Mahmud güneşi" olarak adlandırılan motifi hatırlatacak şekilde, adeta harimin merkezinden dağılan ışınlar meydana getirmektedir. Batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinde, beyzî planlı ve beyzî kubbeli ana mekân tasarımı ile gerçek anlamda "barok" özelliklerin gözlendiği tek dinî yapı olan Küçük Efendi Tekkesi, bir yandan halvethanelerin mimari gelişimindeki son aşamayı temsil etmekte, diğeri taraftan, Halvetiyye tarikatının, dairevî karakterli devrân zikri ve halvet geleneği ile Batı kökenli barok üslubun tercihi olan beyzî planı -başka bir deyimle Osmanlı toplumunda çok yaygın ve kadim bir tarikatın erkânundan kaynaklanan icaplar ile II. Mahmud döneminin "avrupai" olma iddiasını güden "resmî mimarisinin" icaplarını- çok başarılı bir sentez içinde bağdaştırması ile dikkati çekmektedir. Ayrıca Küçük Efendi Tekkesi, halvethanelerin ibadet hacmi ile olan ilişkileri açısından, Şeyh Vefa Külliyesi ile Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ndeki cami-tevhidhanelerin vârisi ve bir tür sentezi olarak da değerlendirilebilir. Bu arada cami-tevhidhanenin batısında, avlu zemini altında yer

alan halvethane de. Ahmed Yesevi'den beri süregelen "tahtâni halvethane" geleneğinin XIX. yüzyılda hâlâ canlılığını koruduğunu kanıtlamaktadır.

İslâm mimarisi tarihinde henüz yeterince araştırılmamış bir konu teşkil eden halvethaneleri şimdilik "ibadet hacmine bağımlı olanlar" ve "ibadet hacminden bağımsız olanlar" şeklinde iki ana grupta toplamak mümkün olabilmektedir. Halvetin kökeninde, Hz. Musa'nın Tûr Dağı'ndaki kırk günlük halvetinin yanı sıra Hz. Muhammed'in sünneti olan itikâfın bulunduğu malum olduğuna göre, tarikat yapılarında, namazların farzları ve sünnetleri ile taat hükmündeki zikirlerin ifâ edildiği mekânlara bağımlı olan halvethaneleri, Hz. Muhammed'in Mescid-i Nebevi'nin hariminde, özellikle Ramazan aylarında gerçekleştirdiği itikâfların, bağımsız halvethaneleri de Hz. Musa'nın Tûr Dağı'ndaki halvetinin ve Hz. Muhammed'in Hıra Dağı'ndaki itikâflarının, tasavvuf ehline sahip çıkmış ve yüzyıllarca yaşatılmış mirası olarak değerlendirmek gerekir.

M.Baha TANMAN

1.02.1996

BİBLİYOGRAFYA:

1. J.S.Trimingham, The Sufi Orders in Islam, Oxford 1971, s.5,29-30,58-60,74-78;
2. E.H.Ayverdi, Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, II, İst.1972, s.26-33;
3. M.Z.Pakalın, "Çile", "Çile Çıkarmak", "Çilehane", "Halvet", "Halvete Girmek", "Halvethane", "Halvetiyye", Osmanlı Tarih Devimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst.1971(2.baskı), II, s.370-373,713-716;
4. T.N.Senigova, "Unikal'noe kul'tovo sorujenie v rayone g. Turkestana", Prosloe Kazaxstana po arheologičeskimi istočnikov, Alma-Ata 1976, s.112-113;
5. E.Esin, "Merkez Efendi (H.870/1465 Sıraları-959/1551) ile Şâh Sultan Hakkında Bir Hâşiye", Türkiyat Mecmuası, XIX(1980), s.65-92(69-72);
6. D.Behrens-Abouseif, "Four domes of the late Mamluk period", Annales Islamologiques, XVII(1981), s.191-201;
7. ay.yaz, "An unlisted monument of the fifteenth century: the dome of Zâviyat al-Damirdas", Annales Islamologiques, XVIII(1982), s.105-121;
8. O.Aslanapa, Türk Sanatı, I-II, İst.1984, s.170-173;
9. D.Behrens-Abouseif, "Sufi architecture in early Ottoman Cairo", Annales Islamologiques, XX(1984), s.103-114;
10. R.Serin, İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, İst.1984;
11. D.Behrens-Abouseif, "The Takiyyat Ibrahim al-Kulshani in Cairo", Muqarnas, 5(1988), s.43-60;
12. ay.yaz, Islamic Architecture in Cairo-an Introduction, Leiden 1989, s.66-67;
13. B.Karamağaralı, "Ereğli Şeyh Şihâbü'd-din Sühreverdî Külliyesi Kazısı", VII. Vakıf Haftası (Ankara,5-7 Aralık 1989), Ankara 1990, s.255-278;
14. G.Goodwin, A History of Ottoman Architecture, London 1992(3.baskı), s.83,414-416;

15. M.B.Tanman, "Küçük Efendi Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 5(1994), s.150-152;

16. ay.yaz, "Merkez Efendi Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 5, 396-400;

17. ay.yaz, "Ramazan Efendi Camii ve Tekkesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 6, 301-303;

18. ay.yaz, "Tahir Ağa Tekkesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7, 189-190;

19. ay.yaz, "Şeyh Vefa Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7, 173-176.

M.Baha TANMAN

3.02.1996